

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15 (477)»18/19»:347

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ БУТТЯ ВЧЕНОГО-ПРАВОВИЗНАВЦЯ (НА ПРИКЛАДІ БІОГРАФІЇ С.В. ПАХМАНА)

SOCIAL AND CULTURAL CONTEXT OF LAW SCHOLAR'S EXISTENCE (THROUGH THE EXAMPLE OF S.V. PAKHMAN'S BIOGRAPY)

Абухін Р.Д.,
*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету*

У статті автором досліджена роль найближчого соціального середовища у формуванні особистості та професійної діяльності видатного вченого-правознавця С.В. Пахмана. Виявлена роль наративних джерел у історико-правовому та в юридико-біографічному дослідженні. Уведено в обіг нові історико-правові факти щодо розвитку юридичної науки в Україні.

Ключові слова: С.В. Пахман, наративні джерела, культура, історія юридичної науки, Ришельєвський лицей.

В статье автором исследована роль социальной среды, которая способствовала формированию личности и профессиональной деятельности выдающегося ученого-правоведа С.В. Пахмана. Выявлена роль нарративных источников в историко-правовом и юридико-биографическом исследовании. Введены в обращение новые историко-правовые факты, касающиеся развития юридической науки в Украине.

Ключевые слова: С.В. Пахман, нарративные источники, культура, история юридической науки, Ришельевский лицей.

The author examines the role of social sphere which was an instrument in forming of personality and professional activity of prominent scientist-legalist S. V. Pakhman. The role of narrative sources is exposed in historical-legal and lawful-biographic research. New historical and legal facts regarding the development of legal science in Ukraine are disclosed.

Key words: S.V. Pakhman, narrative sources, culture, history of legal science, Lyceum after Richelieu.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві ключова роль науки, яка зростає з кожним роком, призвела до виникнення її особливого статусу в культурі, до взаємодії зі суспільною свідомістю. Очевидно, що усвідомлення особливостей науки є важливою передумовою для використання наукових методів в управлінні культурними процесами. Вагома роль науки в сучасному суспільстві полягає ще й у тому, що наукові знання, по-перше, привели до позитивних змін соціальної структури суспільства; по-друге, стали підґрунтям для розвитку всіх сфер життєдіяльності людини.

Високого призначення у наш час набуває правнича наука, яка належить до кола гуманітарних знань. З цього приводу нагадаємо тезу, автором якої є відомий академік РАН Д.С. Ліхачов: «XXI століття має бути століттям гуманітарної культури, зверненням до людини, людських цінностей» [1]. Ми підтримуємо позицію цього автора, оскільки у вирі розвитку технічного прогресу суспільство матиме можливість технічно розвиватися тільки у тому випадку, якщо будуть розвиватися гуманітарні науки.

Сучасна юридична наука останнім часом набуває все більшого значення як спеціалізована галузь наукових знань у сфері гуманітарних наук, а також як наукова діяльність, що спрямована на вивчення

права в теоретичному і прикладному аспектах, правових форм організації і функціонування держави, суспільства, їх окремих інститутів [2, с. 117]. Посилення ролі правничої науки, її соціальне призначення зумовлюється певними особливостями, зокрема, тим, що зазначена наука у порівнянні з іншими гуманітарними науками має прикладний характер, покликана обслуговувати практичні потреби правового регулювання суспільних відносин, а також сприяти удосконаленню законодавства і правової практики.

Також слід звернути увагу на питання соціокультурного контексту буття вчених, які присвятили своє життя дослідженню правових явищ, чий знання стали ґрунтовним потенціалом для подальшого розвитку юридичної науки, чий наукові праці відносяться до класики наукової юридичної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридико-біографічний та науково-історичний напрями досліджень є доволі розвинутими у сучасній українській історико-правовій науці. Зокрема, у цій сфері плідно працюють дослідники: І.Б. Усенко, Т.І. Бондарук, М.А. Дамірлі, І.В. Костенко, О.В. Кресін, О.М. Мироненко, Л.М. Міхневич та інші. Очевидним є певне відставання у вивченні вчених-правознавців у галузі цивілістики. За межами досліджень нерідко залишаються видатні вчені та педагоги, які присвятили

свої наукові праці дослідженню цивільно-правових явищ, та пов'язані із одеською школою права. Саме до таких талановитих дослідників у галузі цивільного права належить С.В. Пахман. Творчість та практична діяльність цього видатного представника вітчизняної юридичної науки поки що недостатньо вивчені. Присвячені йому статті В.О. Томсінова, С.М. Бервено, І.В. Венедиктової, Є.А. Грекова дають певне уявлення про його біографію та творчість, але не висвітлюють проблематику його творчої спадщини.

Мета цієї статті – виявити роль найближчого соціального середовища у формуванні особистості та професійної діяльності видатного ученого-правознавця С.В. Пахмана.

Вважаємо за необхідне відзначити, що під час написання наукової роботи основним його джерелом стали архівні документи, оскільки у вивченні соціокультурного контексту буття учених-правознавців, у тому числі С.В. Пахмана, а також їх наукової спадщини важлива роль належить нарративним джерелам.

Отже, особливу цінність для даної роботи мають джерела особистого походження: особисті листи, заповіді, нариси, наукові записки, конспекти лекцій, витяги із законодавчих та літературних джерел, які знаходяться у сховищах державних архівів, є найбільш цінними та інформативними для вивчення соціального середовища, яке зазвичай впливає на формування особистості та професійної діяльності учених. Як зазначає дослідниця історії російського дворянства Н.С. Фуражева, вивчення нарративних джерел є важливим для культурно-історичної реконструкції людського спілкування [3, с. 28]. Досліджені нами нарративні джерела становлять великий інтерес для з'ясування особливостей соціального середовища, в якому проходило формування творчої особистості видатного правознавця С.В. Пахмана.

Виклад основного матеріалу. Семен Вікентійович Пахман народився в Одесі 27 квітня 1825 р. [4, с. 317] в дворянській сім'ї. Його батько – Вікентій Пилипович Пахман (1793–1878) – був сином чиновника австрійської служби. Після завершення навчання у гімназії В.П. Пахман вступив до Празького університету, де слухав лекції з філософських, філологічних, юридичних та математичних наук [5, с. 410].

1816 р. Вікентій Пахман переїхав до Росії, де був призначений викладачем Одеського благородного інституту. Після того, як 1817 р. імператор Олександр I схвалив доповідь міністра народної освіти князя О.М. Голіцина про заснування в Одесі Ришельєвського ліцею та затвердив його статут [6], В.П. Пахман було призначено в ньому на посаду вчителя музики. З 1825 р. В.П. Пахман викладав в молодших класах латинську мову і словесність, комерційну математику, з 1831 р. займав посаду цензора в Одеському цензурному комітеті.

У другій половині 1825 р. (або в першій половині наступного року) [4, с. 317] у зв'язку із введенням в Ришельєвському ліцеї нових штатів В.П. Пахмана було призначено ад'юнктом кафедри римського правознавства. Всі ці факти свідчать про те, що батько видатного ученого С.В. Пахмана був людиною осві-

ченою та обдарованою, зокрема, мав талант музиканта.

Як бачимо, початкові сторінки біографії С.В. Пахмана тісно пов'язані із сторінками історії Ришельєвського ліцею. Крім того, що тут викладав його батько, у 1840 р. Семен Пахман вступив до Ришельєвського ліцею на юридичне відділення, де він пройшов восьмирічний курс навчання. Під час навчання С.В. Пахман здобув знання не тільки основних юридичних наук, але й літератури та мовознавства, що в подальшому вплинуло на професійну діяльність видатного вченого-правознавця.

1843 р. після завершення навчання у Ришельєвському ліцеї Семен Пахман вступив на юридичний факультет Імператорського Московського університету, який закінчив вже у 1845 р. зі ступенем кандидата прав, (що є еквівалентом диплома з відзнакою) [4, с. 318]. Отже, університетський курс навчання юриспруденції С.В. Пахман зумів пройти за половину відведеного для цього часу, що свідчить про талант, наполегливість та глибину знань основоположних юридичних дисциплін, отриманих ще в ліцеї.

Однак навчання у ліцеї та в університеті не були єдиними чинниками найближчого соціального середовища, які вплинули на формування особистості С.В. Пахмана. Значну роль у становленні особистості та професійної майстерності вченого відіграли його сімейне оточення, особливо батько, моральні устої та рівень загальної культури сім'ї Пахманів.

У Державному архіві Одеської області нами виявлено родословну сім'ї Пахманів. На її основі ми встановили, що сім'я Вікентія Пилиповича Пахмана була багатодітною (5 синів та 6 дочок) [7, арк. 6]. Батько особисто вів запис родоводу, де зазначав всі важливі події своєї сім'ї, у тому числі й дні народження власних дітей, з вказівкою на час включно до хвилин, а також записував дати їх хрещення. Змалечку батьки в сім'ї Пахманів оточували своїх дітей піклуванням та любов'ю, намагалися дати їм належну освіту.

З листування сім'ї Пахманів стає зрозумілим, що батьки прагнули виховувати своїх дітей таким чином, щоби діти мали найкращі людські якості: вірність, хоробрість, чесність, працьовитість, скромність, ошадливість тощо. Протягом всього життя батько прищеплював дітям почуття власної гідності, повагу до всіх людей незалежно від їх соціального стану. Вікентій Пахман намагався з дитинства пояснити Семену, що він має оволодіти арсеналом практичних знань, необхідних йому як у світському житті, так і в повсякденному побуті. Подібні моральні принципи, правила поведінки і пізнання наук вимагали тривалого і ретельного виховання та освіти. Моральні настанови простежуються у листуванні С.В. Пахмана з батьком практично до смерті останнього.

Архівні документи свідчать, що в сім'ї Пахманів дуже полюбили класичну музику. Батько мав музичну освіту та здібності до класичної музики, що й передав своїм дітям (майже всі діти В.П. Пахмана грали на музичних інструментах). Часто Вікентій Пилипович брав участь у музичних вечорах, із за-

доволенням грав на фортепіано для сім'ї та друзів. Разом Пахмани відвідували концерти класичної музики. Іноді у листах до свого сина Семена батько відсилав програми класичної музики, які він відвідував, а також ноти [8, арк. 17, 18 зв.]. Такий факт є прямим доказом того, що С.В. Пахман також полюбляв класичну музику та із задоволенням грав на фортепіано (саме ноти для фортепіано збереглися в його іменному фонді).

У подальшому, коли діти сім'ї Пахманів дорослішали, батьки постійно продовжували цікавитися особистим життям своїх дітей та їх творчими успіхами. Батьки були уважними і до обранців їх дітей, зокрема, до дружини сина Семена – Олександри Казимирівни Лекович та їх дітей (двох синів – Леоніда та Олександра) [7, арк. 3]. Так, із листування С.В. Пахмана з батьком постають доброзичливі, близькі стосунки між всіма членами сім'ї, про що свідчить стиль спілкування між ними, заснований на відкритості, довірі, повазі дітей до батьків та взаємній турботі. Такі відносини мали зворотній зв'язок, син Семен Пахман постійно опікувався батьками та іншими членами сім'ї. Це виражалося, зокрема, у матеріальній підтримці батьків з боку С.В. Пахмана. Гроші, які він регулярно надсилав батькам, були йому не зайвими у багатодітній сім'ї.

Вище нами було зазначено, що відносини між С.В. Пахманом та його батьком будувалися на відкритості та довірі. Наведемо декілька прикладів. У листах до батька С.В. Пахман радився із ним у складних питаннях, пов'язаних із кар'єрою, та постійно розповідав йому про свої успіхи в науці, в управлінській діяльності, а саме: писав про присвоєння ученого звання ординарного професора [10, арк. 18]; про своє бажання займатися дослідженням цивільно-правових інститутів [10, арк. 18]; про збільшення окладу та призначення на посаду голови суду Казанського університету; про задоволення предметами, які викладав в університеті; про розуміння, повагу та підтримку з боку студентів [10, арк. 53].

Натомість батько уважно стежив за кар'єрою сина Семена та дуже радів його успіхам у науці та на службі [8, арк. 29 об.]. Він завжди підтримував сина у «сродній праці», яку той обрав собі. Враховуючи задоволеність та захоплення сина цивілістичною наукою, В.П. Пахман у своєму листі відзначав, що «великим щастям є для людини, якщо її обов'язкове заняття існує в гармонії з її захопленнями» [8, арк. 56]. На жаль, в житті батька видатного ученого такого не було, оскільки під час служби йому «часто доводилося робити те, що вимагали інші, однак те, чого не хотів робити він сам» [8, арк. 56].

Досвід та мудрість батька неодноразово впливали на прийняття важливих рішень С.В. Пахманом, який прислухався до батьківських порад. Так, під час призначення Семена Вікентійовича на посаду голови університетського суду, учений дуже часто згадував настанови батька з приводу нової посади, який у своєму листі до сина зауважував, що «ця посада є неоднозначною і потребує багато зусиль та зосередженості», пригадуючи при цьому прислів'я, «щоб вовк

ситий був та вівці цілі» [8, арк. 58].

У 1851 р. Семен Пахман склав магістерський іспит і успішно захистив на юридичному факультеті Московського університету дисертацію магістра цивільного права по темі «Про судові докази у стародавньому руському праві, переважно цивільному, в їх історичному розвитку». Незадовго до захисту ця дисертація вийшла друком у Москві у вигляді окремої книги, яку Семен Пахман присвятив своєму батькові: «Присвячується Вікентію Пилиповичу Пахману на знак синівської любові, вдячності та глибокої поваги», що підтверджує авторитет батька та роль його особистості в житті ученого.

Відзначимо, що сім'я також вплинула на формування С.В. Пахмана як вихователя юнацтва. Педагогічна діяльність була невід'ємною частиною життя ученого, за своє життя він викладав у Імператорському Казанському, Харківському, Санкт-Петербурзькому університетах, Вищих жіночих курсах, а також у Ришельєвському та Олександрівському ліцеях. Він не тільки читав лекції з правових дисциплін, але й написав чимало навчальних посібників. С.В. Пахмана відзначало уміння спілкуватися із студентством, яке поважало свого учителя та в складних ситуаціях підтримувало його. Так, у грудні 1856 р. в одному із своїх листів до батька учений розповідає про негаразди в Казанському університеті, що стали приводом для припинення читання ним лекцій та подання рапорту про хворобу [10, арк. 53]. Обурене студентство вимагало продовження читання лекцій професором Пахманом та домагалось аудієнції у піклувальника університету. Цей факт вказує на те, що професор С.В. Пахман користувався авторитетом серед студентської молоді, яка готова була підтримати його у складній ситуації.

На нашу думку, спілкування з молоддю, проникнення їх проблемами з боку С.В. Пахмана було певною мірою зумовлено станом його сімейних справ загалом, і серед іншого – втратою власних дітей. У Семена Вікентійовича було двоє синів – Леонід (1847–1860) та Олександр (1856–1858) [9, арк. 3]. Старший син Леонід був дуже обдарованим хлопчиком, успішно навчався у гімназії, кожен навчальний рік закінчував з похвальним листом [10, арк. 41], займався музикою, до якої мав талант. Однак у тринадцятирічному віці хлопчик тяжко захворів і помер. Молодший син С.В. Пахмана помер у дворічному віці. Це було страшним ударом для подружжя Пахманів, а також для всієї їх родини. Свою невитрачену на дітей любов Пахман передавав студентам. У своїх листах до батька С.В. Пахман неодноразово писав про те, що намагається компенсувати свою любов до втрачених дітей, спілкуючись зі студентами.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що нарративні джерела відіграють важливу роль у історико-правовому, особливо в юридико-біографічному дослідженні. За їх допомогою виникає можливість поринути у соціальний контекст досліджуваної доби. Так, листування членів сім'ї Пахманів, проаналізоване у даній науковій роботі, дає змогу виявити роль і вплив найближчого соці-

ального середовища на формування особистості та професійної діяльності видатного вченого-правознавця С.В. Пахмана.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що С.В. Пахман зростав в атмосфері дворянської сім'ї з її моральними устоями, чітко сформованими поглядами на життя та суспільство, з високим рівнем культури. В результаті впливу на особистість ученого його найближчого оточення в історичній постаті С.В. Пахмана простежується гармонія правосвідомості, моралі та поведінки ученого

в рамках професії, суспільства та сім'ї. Серед чинників, які вплинули на розвиток вченого-правознавця можна виділити: найближче оточення (сім'ю), а саме вплив батька; високу мораль, яка панувала в сім'ї; високий рівень загальної культури. Культура відомого ученого-правознавця як вихідця з дворянської сім'ї являла собою широке і багатопланове явище, що включає в себе його самосвідомість і світогляд, формування яких було пов'язано зі значними історико-політичними подіями, що відбувалися у той час в Російській імперії та за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лихачев Д.С. Что век грядущий нам готовит / Д.С. Лихачев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ruslitra.narod.ru/vekgryad.htm>.
2. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с.
3. Фуражева Н.С. Культура общения в русской дворянской усадьбе в конце XVIII – первой половине XIX века : дис ... канд. юрид. наук : 24.00.01 / Фуражева Наталья Сергеевна. – М., 2009. – 184 с.
4. Томсинов В.А. Семен Викентьевич Пахман (1825–1910) // Томсинов В.А. Российские правоведы XVIII–XX веков : Очерки жизни и творчества : в 2 т. – М. : Зерцало, 2007. – Т. 1. – С. 317–348.
5. Русский биографический словарь : в 25 т. / изд. под наблюдением председателя Императорского РИО А.А. Половцова. – Т. 13 : Павел, преподобный – Петр (Илейка). – СПб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1902. – 711 с.
6. Высочайше утвержденное образование и устав Ришельевского лицея, 2 мая 1817 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1. – Т. 34. – № 26827.
7. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703–1907. – Оп. 1. – Спр. 1: Родословная Пахмана С.В.
8. ДАОО. – Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703–1907. – Оп. 1. – Спр. 3: Письма В. Пахмана сыну Семену Пахману.
9. ДАОО. – Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703–1907. – Оп. 1. – Спр. 1: Родословная Пахмана С.В.
10. ДАОО. – Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703–1907. – Оп. 1. – Спр. 4: Письма С.В. Пахмана к отцу.

УДК 347.965.343.12 (091)

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БЕЗКОШТОВНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

THE HISTORICAL ASPECT OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF FREE LEGAL ASSISTANCE IN UKRAINE

Богма А.В.,

головний спеціаліст-юрисконсульт

управління Пенсійного фонду України в м. Черкасах Черкаської області

Лисенко О.М.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

В статті досліджено історичні етапи становлення та розвитку безоплатної юридичної допомоги в Україні. Проаналізовано проблеми її надання з часів Київської Русі до сьогодні. На основі наукових висновків та з урахуванням історичного досвіду запропоновано шляхи вирішення проблеми надання якісної безкоштовної правової допомоги в Україні.

Ключові слова: безкоштовна юридична допомога, історія адвокатури, правова допомога, юридичні послуги, інститут правового захисту.

В статье исследованы исторические этапы становления и развития бесплатной юридической помощи в Украине. Проанализированы проблемы ее предоставления со времен Киевской Руси до наших дней. На основе научных выводов, с учетом исторического опыта предложены пути решения проблемы предоставления качественной бесплатной правовой помощи в Украине.

Ключевые слова: бесплатная юридическая помощь, история адвокатуры, правовая помощь, юридические услуги, институт правовой защиты.

The article is devoted to historical stages of formation and development of free legal aid in Ukraine. The article analyzed the problem of its delivery from the times of Kyiv Rus to the present day. On the base of scientific findings and due to the historical experience the ways proposed to solve the problem are to provide high-quality legal help to Ukraine free of charge.

Key words: free legal aid, the history of advocacy, legal assistance, legal services, the institution of legal protection.